

DAVETSİZ MİSAFİRİ BEKLERKEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYE'SİNDE PASİF GÜVENLİK ÖNLEMLERİ (1939-1940)

Umut KARABULUT*

Öz

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'deki toplumsal yapıyı olabildiğince etkilemiştir. Bunun temel nedeni, savaşın Türkiye için yüksek bir olasılık haline gelmesidir. Bu nedenle devlet erki cephede gerçekleşecek savaşlara dönük önlemler aldığı kadar cephe gerisindeki sivil toplumu da korumaya çalışmıştır. Pasif güvenlik önlemleri olarak hayat bulan bu önlemler uyarınca sivil toplumu korumaya yönelik kanunlar, talimatnameler ve nizamnameler yayınlanmış; siper ve sığınak kazma, maske temin etme, karartma uygulamalarına gitme ve tatbikat yapma türünde eylemler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Pasif güvenlik, Hava taarruzu, Sığınak, Tatbikat.

WAITING FOR INTRUDER: PASSIVE SECURITY MEASURES IN TURKEY DURING THE WORLD WAR II (1939-1940)

Abstract

The Second World War has profoundly affected the social structure in Turkey. The main reason for this was that the war became a high possibility for Turkey. Therefore, state took measures towards wars that might take place in the front line and tried to protect civilians beyond front lines. In accordance with these measures, invigorated as passive security measures, legislations, regulations and instructions were promulgated in order to protect civilians. Moreover, several other applications were carried out such as digging trenches and shelters, supplying masks, performing black outs and drills.

Keywords: World War II, Passive security, Air strike, Shelter, Military exercise.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(ukarabulut@pau.edu.tr).

Giriş

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda yer almaması, savaşın etkilerinin bu coğrafyada fazla hissedilmediği kanaatini oluşturmuştur. Bunun en açık göstergesi, savaşın toplumsal etkileri üzerine gerçekleştirilen müstakil çalışmaların azlığıdır. Bugüne dek İkinci Dünya Savaşı'nı oluşturan literatüre bakıldığında, Türkiye'nin iç ve dış siyasetine ve ekonomik gelişmelerine odaklanıldığı görülür. Oysaki Türkiye'deki toplumsal yapı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu durumun en açık kanıtı, savaş dışı bir ülke olmasına karşın devletin gerçekleştirdiği uygulamalarda görülmektedir. Devlet erki, savaşın bilhassa ilk yıllarında, her an savaşa girilecekmiş gibi bir takım önlemler alma çabasına girişmiş¹ ve toplumu savaşın olası etkilerinden korumaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki toplumsal yapı üzerinde gösterdiği etkilerin çok fazla irdelenmemiş olmasının bir başka nedeni, Türkiye'deki toplumsal tarih alanında gerçekleştirilen çalışmaların yetersizliğinde aranabilir. Bu ilgi eksikliği, 20. yüzyılın en büyük olaylarından bir tanesi olan İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki toplumsal yapı üzerindeki etkilerini analiz edecek çalışmaların eksik kalması sonucunu da doğurmuştur. Bizim gerçekleştirmeye çalıştığımız bu çalışmayla hedeflenen, devlet erkinin, sivil toplumu olası bir savaşın etkilerinden korumak adına aldığı önlemleri ortaya koymaktır. Böylelikle sadece Türkiye'deki iktidarın savaşa ne şekilde hazırlandığı değil, savaşın toplum üzerindeki etkileri konusunda da fikir üretilmesine yarayacak veriler sunulacaktır. Ayrıca, devlet iktidarının aldığı önlemlerin etkilerini araştırma niyetinde olan sonraki çalışmalara da çeşitli veriler sunulacaktır.

Çalışma, gerek dönemsel, gerekse de araştırma konusuna zemin oluşturan mekân açısından sınırlandırılmıştır. Burada dönemin 1939 ve 1940 yılları ile sınırlandırılması, Türkiye'nin savaşa nasıl hazırlandığını gösterme çabasıyla ilgilidir. Alınan pasif güvenlik önlemlerinin, İkinci Dünya Savaşı boyunca ne düzeyde seyrettiği, savaş yıllarında bu konudaki uygulamalarda bir takım değişikliklerin olup olmadığı ve bunların devlet-toplum ilişkilerindeki yansımaları gibi bir takım soruların yanıtları bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Eğer bu yapılmayırsa, araştırmanın hacmi, bir makalenin boyutlarının ötesine geçecekti. Mekânsal sınırlamada bahsinde ise, Türkiye'deki nüfusu yoğun büyükşehirlerin dışındaki yerlerin çalışmanın dışında tutulduğu görülecektir. Buna neden, alınan pasif güvenlik önlemlerinin büyük şehirlerde yoğun oluşu ve çalışmamıza veri oluşturacak kaynakların bu şehirlerle sınırlı oluşuna bağlıdır.

1 Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı öncesinde alınan önlemler ve savaş karşısında Türkiye'nin askeri durumu, İlhan Tekeli ve Selim İlkin tarafından raflardaki yerini bir süre önce alan *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* isimli eserde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bilgi için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

1. Türkiye'deki İktidarın Savaş Algısı Üzerine: Savaşa Karşı Alınan Teorik Önlemler ve Pasif Korunma Teşkilleri

Günümüz literatüründe, ismi "İkinci Dünya Savaşı" olarak bilinse de, 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan savaş, yaşandığı dönemde bu şekilde adlandırılmamıştır. Bu durumun en açık göstergesi, dönemin süreli yayınlarında görülmektedir. Bu yayınlarda yer alan "savaş" ile ilgili haberlere bakıldığında, "Harp" veya "Avrupa Harbi", türünden ifadelerin yoğun olarak kullanıldığı görülür. Ancak ismi ne olursa olsun, yaşanmakta olan savaşın yıkıcı etkilere sahip olacağı tahmin edilmektedir. Savaş öncesi dönemde birçok ülkenin ve Türkiye'nin savaşın etkilerine karşı aldıkları önlemler bu durumu kanıtlar. Avrupa'yı da içine alacak genel bir savaşın çıkabileceği endişesi 1939 yılı boyunca Türkiye'de egemen olmuştur. Bu kaygı, hükümetin ülkeyi savaşın etkilerinden koruyabilmek için aldığı önlemlerle gündeme gelmiştir. Bunlar, askeri önlemler olarak söylenebilecek aktif güvenlik önlemleri ile sivil toplumun korunması için alınan pasif güvenlik önlemleridir.

Alınan pasif güvenlik önlemlerinden ilki, "Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu" uyarınca Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nca onaylanan *Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkında Nizamname*'dir². Nizamnamenin içerdiği hükümleri incelemek, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na nasıl hazırlandığı sorusuna bazı cevaplar sunacaktır. "Hükümler" bölümüyle başlayan nizamnamenin "Genel Esaslar" kısmında yazılanlara bakılacak olunursa, karartma uygulamasının niçin gündeme geldiği ve hangi hallerde uygulanması gerekliliğiyle ilgili bilgiler görülür. Buna göre; düşman uçaklarının geceleri hedeflerini tanımalarına ve doğru yönü bulmalarına engel olmak için nizamname hükümleri doğrultusunda ışıklar söndürülecek ve karartılacaktır. Savaş tehlikesi anında ışıkların söndürülmesi ve karartılması Genelkurmay Başkanlığı tarafından emredilmektedir ve bu ikinci bir emre kadar geçerlidir. Işıkların söndürülmesi ve karartılması yoluyla pasif korunma mecburiyeti tüm yerleşim birimlerinde uygulanacak ve bu hazırlıklar barış zamanında her mevki ve müessesenin hava korunma planlarına göre yapılacaktır³.

Nizamname hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye, 1939 yılının başlarında bombalanma ihtimalini göz önünde bulundurmakta ve buna göre önlemler almaktadır. Genelkurmay Başkanlığı, bu önlemlerin Türkiye'yi savaşa hazırlayabilmesi adına barış zamanından itibaren gerekli gördüğü çalışmalara başlamıştır. Alınacak tedbirlere bakıldığında neredeyse hiçbir detayın göz ardı edilmediği görülür. Nizamnamede yer alan; genel aydınlatma, binalar, açıkta

2 *Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkındaki Nizamname*, Kararname No: 2/10346, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Hudud ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939.

3 A.g.k., s.5.

yapılan inşaatlar, iç aydınlatmalar ve taşıt araçlarının tümü ile ilgili karartma işleminin nasıl yapılacağına dair hükümler bu durumu kanıtlar⁴. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin içerisinde bulunduğu fiziki atmosferi göstermesi bakımından alınan bu önlemlerden birkaçını söylemek yerinde olacaktır. "Umumi Tenvirat" başlığı altında yayınlanan ve barış zamanında hazırlanacak olan tedbirlere bakıldığında, ihtiyaçtan fazla olan ışıkları kaldırmak, gerektiğinde elektrik merkezlerinin voltajlarını altmışa indirmek, diğer ışıkların karartılmasını temin için maskelemek gerektiği gibi hükümler belirtilmiştir. Ayrıca harp tehlikesi halinde yol gösteren ışıklar, seyrüsefer işaretleri, saatler gibi bütün diğer normal ışıklandırmanın da pasif korunma esaslarına göre ve her mevkiin ışık söndürme ve karartma planlarına uygun olarak düzenlenmesi veya tamamen kaldırılması gerekli görülmüştür⁵. Binalara yönelik karartma uygulamasında ise özel ve genel bütün binalarda dış aydınlatma ve bunun yanı sıra vitrin ışıklandırması, ışıklı reklamlar, cephe aydınlatması ve bina numaralarının ışıklandırılması yasaklanmıştır⁶. Bina içlerinin ışıklandırmasına yönelik alınacak tedbirler ise en az diğerleri kadar ciddiyet gerektirmektedir. Bina içinde kullanılan her türlü aydınlatmanın dışarıya sızmasını önleyecek perdeleme tedbirlerini almadan bu aydınlatmanın kullanılması yasaklanmıştır⁷.

Bu örnekleri uzatmak mümkündür. Ancak görüldüğü üzere savaş henüz Türkiye'nin kapısını çalmadan hazırlıklar başlamıştır. Bu hazırlıkların daha büyük olanı, Işık Söndürme Nizamnamesinin ilanının birkaç ay ardından gelmiştir. Nisan ayında *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi* başlığıyla yayınlanan nizamname, tıpkı *Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkındaki Nizamname*'de olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığınca teklif edilmiş ve Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir⁸. 191 maddeyi ve çeşitli görevler için oluşturulan takımların kullanacakları teçhizatı listeleyen 5 adet cetveli içeren nizamname sekiz kısımdan oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde sivil halkın savaş ihtimaline karşın ne şekilde korunduğunu göstermesi bakımından büyük öneme sahip olan nizamnamenin 1. kısmında "Pasif Korunma Esasları" yer almıştır. Pasif korunma teşkillerinin belirtildiği ilk bölümde bu teşkiller, bir teşkilatlanma yapısı içerisinde gösterilmiş ve bakanlıklar, valilikler ve mahalli korunma teşkilleri olarak üçe ayrılmıştır. Bunları bakanlıklar nezdinde pasif korunma büroları, vilayetlerde pasif korunma komisyonları ve daha lokal bölgelerde ise mahalli korunma teşkilleri temsil edecektir. Bu teşkillerin işleyiş planlarına bakıldığında pasif korunma bürolarının kendi sorumluluk sahalarına özgü hava korunma planları hazırlayıp gereken tüm tedbirleri alacakları görülür.

4 A.g.k., s.s.6-10.

5 A.g.k., s. 6.

6 A.g.k., s.7.

7 A.g.k., s.8.

8 *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi*, Kararname No: 2/10680, Genelkurmay Başkanlığı, Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, Ankara, 1939.

Vilayet pasif korunma komisyonları valilerin başkanlığı altında oluşacak ve o vilayetteki tüm kamu görevlilerini teşkilat yapısı içerisine alacaktır. Pasif korunma bakımından komisyonca yapılacak işler, vali tarafından ilgilerine göre komisyon üyelerine dağıtılacaktır. Ayrıca teşkilatlanma yapısında her mahalde ayrı oluşumlara gidilerek bölgeye özgü pasif korunma tedbirleri alınacaktır. Bu anlamda resmi daire, fabrika ve müesseseler, şehir kasaba ve köyler, hususi binalar ve evler ayrı ayrı kategorize edilmiştir⁹. Bunların yanı sıra pasif korunma mecburiyetine tabi tutulan şehir ve kasabalarda, inşa edilecek yapıların şartları ile hava saldırılarına karşı oluşturulacak sığınakların planları, şekilleri ve inşa tarzlarını gösteren bir nizamname de oluşturulmuştur¹⁰.

Pasif korunma nizamnamesi uyarınca oluşacak teşkillerin belirtildiği diğer kısımlarda bu teşkillerin oluşma biçimleri, yetkileri ve görevleri ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu teşkiller içerisinde mevkiin hava pasif korunma amirliği, polis ve polise yardımcı teşkiller, itfaiye ve yardımcı itfaiye, sıhhi ve içtimai yardım ve veteriner hizmetleri, gaz arama ve temizleme teşkilleri, teknik onarma, enkaz kaldırma ve can kurtarma ve patlamayan bombaları kaldırma teşkilleri olarak sekiz başlık altında sıralanmış ve her birinin savaş ve barış zamanında yapacakları işler tanımlanmıştır¹¹.

Nizamnamenin tamamına bakıldığında olası bir saldırı ve bombalama anında alınacak önlemlerin eksiksiz bir şekilde tanımlandığı ve hükümetin Türkiye'yi, İkinci Dünya Savaşı'na hazır hale getirdiği teorik olarak söylenebilir. Ancak alınan bu önlemlerin ne kadarının uygulanabileceği ve uygulandığı takdirde de ne kadar fayda sağlayacağı tahmin edilemeyecek bir durumdur. Türkiye gerçekten bir hava saldırısına uğramış olsaydı, bu önlemlerin ne derece etkili olacağı o zaman test edilebilirdi. Şu halde ise yalnızca devletin plan, program ve gerçekleştirdiği önlemler üzerinden yazılacak bir tarihin, bu eylemlerin ne derece karşılık bulduğu açıklanmadan doğru sonuçlar üretmeyeceği muhakkaktır. Ancak burada anlatılmak istenen, İkinci Dünya Savaşı ortamında Türkiye'nin gerçekleştirdiği hazırlıkların ne boyutta olduğudur. Dolayısıyla, gerçekleşmemiş bir saldırıya karşı alınan önlemlerin yeterli olup olmadığından ziyade, bu önlemlerin neler olduğu ve toplumsal yansımaları ulaşmak istediğimiz bilgiler dâhilindedir.

Alınan güvenlik önlemlerinin ne tür örneklerle bakılarak oluştuğunun anlaşılması adına, savaşın hemen öncesinde yayınlanmış bir kitapçık önemli bir kaynak niteliğindedir. Fransız *l'illustration* dergisinde yayınlanan pasif korunma hakkındaki bir ek, Türk yetkililerin de dikkatini çekmiş ve aynen tercüme edilerek kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Şu halde Türk hükümeti, İkinci

9 A.g.k., s.s.4-6.

10 "Pasif Korunma Mecburiyetine Göre Binalar Nasıl Yapılacak?", *Ulus*, 29 Eylül 1939, s.2. Ayrıca Hükümet kararnamesi için bkz. *Yapılarda Pasif Korunma Bakımından Tatbik Edilecek Esaslar ve Sığınaklar Nizamnamesi*, Kararname No: 2/12571, Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, Ankara, 1940.

11 *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi*, s.s.15-41.

Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Avrupa'da çıkabilecek bir savaş gerçeğine kendisini hazırlamış ve sivil toplumun zarar görmemesi için kamuoyunu bilinçlendirici yayınlar yapma çabasına girişmiştir. Bu yayının Avrupa kaynaklı oluşu, Türkiye'nin bu tür hazırlıklar konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmamasının yanı sıra Avrupalıların teknik üstünlüğünden de yararlanma çabasıyla açıklanabilir. Anlaşılan o ki Türkiye, Avrupa'nın savaşına, onların tekniklerinden yararlanarak hazırlanmaktadır. *Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi'*nin eki olarak yayınlanan 1939 tarihli *Pasif Korunma* isimli 65 sayfalık eser, sivil toplumun korunmasının savaş içerisindeki öneminden bahsederek, hükümetin bu konuya gösterdiği ilgiyi gözler önüne sermektedir¹²:

“Bir iki sene evvel Habeşistan'da, daha düne kadar İspanya'da ve halen Çin'de devam etmekte olan kanlı harpler, harp mefhumunun çok değiştiğini ve bilhassa hava silahının son seneler zarfındaki muazzam terakkiyatı neticesinde, artık bir harpte yalnız muhasım (düşman) taraf ordularının değil, fakat bütün sivil halkın da aynı derecede tehlikeye maruz bulunduğu açıkça meydana çıkmıştır”.

Savaş yıllarına değin gelişen hava sanayi teknolojisi, savaşların sadece cephedeki insanları değil, cephe gerisindeki sivil halkı da tehdit ettiğini göstermektedir. Bu nedenle cephe gerisindeki halkın korunabilmesi adına “pasif korunma” veya “pasif güvenlik” gibi kavramlar büyük önem kazanmıştır¹³:

“Bundan dolayıdır ki bütün büyük devletlerce, (pasif korunma) namı verilen sivil halkın hava tehlikesine karşı korunması meselesine büyük bir ehemmiyet verilerek, bütün modern imkân ve vasıtalarından istifade etmek suretiyle bu tehlikeyi kabil olduğu kadar önleyecek birçok tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başlıcalarından biri, halka hava tehlikesinin mahiyetini öğretmek bu tehlikeye karşı mücehhez (donanmış) bulunmalarını temin etmektir”.

Aslında Türk hükümetlerinin hava saldırısına karşı korunma işine ne derece önem verdikleri, bu kitapçığın hemen başında, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün Birinci Basın Kurultayında (1935) gerçekleştirdiği konuşmasında da karşılık bulmaktadır¹⁴: *“...Bütün dünyanın bugün uğraştığı şey, hava tehlikelerine karşı tedbir bulmaktır. Bu bir fantezi değildir. Bu bir ciddi meseledir, bir tehlikedir. Onun için gerek fenni taraflarını, gerek siyasi taraflarını büyük bir alaka ile takip etmelisiniz. Ve memleketin her tarafına bunu öğretmelisiniz.”* İsmet İnönü'nün kurultayda basına sarf ettiği sözler işin hem siyasi hem de teknik kısımlarının anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Hava harp sanayinin gelişiminde siyasi faktörler toplum için çok önemli olmasa da, teknik kısımların bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü toplum, olası bir hava saldırısı karşısında doğrudan etkilenecek unsurlardan bir tanesidir. Bu nedenle 1935 yılında, Avrupa'daki siyasi ilişkiler gerilime doğru sürüklenirken, İsmet İnönü'yü olası

12 *Pasif Korunma*, Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisine Ek, Çankaya Matbaası, Ankara, 1939, s.3.

13 A.g.e., s.3.

14 A.g.e., s.3.

bir savaş tehlikesi ve gelişen hava teknolojisinin yıkıcı gücü kaygılandırmış, bu savaşın, kendilerinin genç subaylar olarak katıldıkları Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha ölümcül olacağını hesap etmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi ülkenin "Milli Şef"inin ve onun kurmaylarının, toplumun korunması adına pek çok önlem almasının temel nedeni bu kaygılardır.

Bayındırlık Bakanlığı'nın, *I'illustration* dergisinin eki olan kitapçıktan yaptığı çevirinin, biçim yönünden Türk Hükümeti'nin kabul ettiği nizamnamelerden hayli farklı olduğu görülmektedir. Her şeyden önce hükümetin kabul ettiği nizamnameler kararname niteliğinde olduğu için resmi, detaylı ve yoğun bilgi içeren türdeyken, Bakanlığın çevirisinde yer alan hemen her bilgi resimler ve çeşitli görsellerle desteklenmiştir.

Ancak resimli ve toplumun kolay anlayacağı kitapçıkların Türkiye'de basıldığı görülmüştür. *Halka Hava Tehlikesine Karşı Korunma Tavsiyeleri* başlıklı bir kitapçığın yanı sıra¹⁵, *Zehirli Gazlar*¹⁶ başlıklı bir başkası *I'illustration* dergisinin yaptığı şekilde, daha basit cümleler kurup, resim ve fotoğraflar kullanarak topluma olası bir hava saldırısına karşı savaştan korunma yöntemlerini anlatmaya çalışmıştır. Bu kitapçıklardan ilki "Balıkesir Pasif Korunma Komisyonu" tarafından yazılmıştır. Herhangi bir hava tehlike karşısında ne tür önlemlerin alınacağını anlatıldığı kitapçık, hava saldırılarının yaratacağı tehlikeleri ve kamuoyunda oluşturduğu algıyı göstermesi bakımından da önemlidir. Kitabın ilk sayfasında yer alan başlıkta, "*Hava tehlikesi zamanında bombalar ve zehirli gazlardan korunmak için halkın yapması icabeden işler*" ifadesinin kullanılması, bir bombalama anında bombanın tahrip gücü kadar zehirleyici etkisinin de dikkate alındığını göstermektedir¹⁷. Bu ifadenin hemen altında yer alan bir başka yazıda ise, "*Aşağıda yazılı tavsiyeleri ezberleyiniz ve eviniz halkına da öğretiniz*" ifadesine rastlanır. Tamamı 23 sayfa ve onlarca maddeden oluşan bir kitapçığın tümünün ezberlenmesi istendiğine göre bombalanma tehlikesi ve yaratacağı tahribatın hayli ciddiye alındığı söylenebilir. Kitapçıkta yer alan hayat kurtarmaya yönelik birçok tanımlamanın içerisinde, toplumun bombalamadan ne şekilde korunabileceğine dair olanları ön plana çıkmaktadır. Bombaların tahrip, yangın ve gaz bombaları olarak üç çeşidinin bulunduğu belirtilmiştir. Tahrip bombalarından korunmak için kırlara çıkıp buralarda çukurlar oluşturmak ve bombalama anında çukurların içerisine yatmak tavsiye edilmiştir. Ancak bahçesi geniş bir evde bu önleme gerek duyulmayıp evin yıkılması ihtimalinde yıkıntının ulaşamayacağı bir yere "kuyu sığınak" inşasının yeterli geleceği belirtilmiş ve kuyu sığınak inşası bir krokiyle belirtilmiştir. Buna göre, derinliği 2 metre, ağzı 1,5 metre olması tavsiye edilen sığınak, tavanına inildiğinde 80 santime daralacaktır. Bir merdiven ve yeteri kadar suyun bulundurulacağı

15 *Pasif Korunma Komisyonunun Halka Hava Tehlikesine Karşı Korunma Tavsiyeleri*, Türk dili Matbaası, Balıkesir, 1939.

16 Cavide Attila, *Zehirli Gazlar*, CHP Basımevi, Aydın, 1939.

17 *Pasif Korunma Komisyonunun Halka Hava Tehlikesine Karşı Korunma Tavsiyeleri*, s.3.

sığınağın üzeri, kenarları toprağa gömülecek büyüklükte muşamba ile örtülecek ancak içine girilecek kadar kısmı açık bırakılıp insanlar içine girdikten sonra açık kısım içe doğru kıvrılarak örtülüp, içten kıvrık kısmın üzerine toprak örtülecektir. Bu şekilde bir sığınağın, 3-5 kişilik bir aileyi 2-3 saat koruyacağı düşünülmüştür¹⁸. Açıklamalarda dikkati çeken nokta, sığınak tipleri içerisinde genel sığınaklardan bahsedilmemiş oluşudur. Sözü edilen yayın, Balıkesir Pasif Korunma Komisyonunun neşriyatı olduğuna göre, bu ilde genel bir sığınağın inşasının söz konusu olmadığı düşünülebilir. Ayrıca bir bombalama anında halkın kırsal alana veya varsa evlerindeki bahçeye davet edilmesi de, şehirdeki büyük konut yapılanmasının çok gelişmediğini ve bölgedeki konut tiplerinin genelde müstakil olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Tahrip bombalarının etki gücünün gösterildiği bir tablo ise, kuyu sığınak inşasının hemen ardında sergilenmiştir. Bu tabloya göre 10 kiloluk bir bomba toprağa 3 metre, betona 30 santim girerken, 2000 kiloluk bir bomba toprağa 30 metre, betona ise 3,5 metreye kadar etki edebilmektedir¹⁹. Ancak atılan bir bombanın ne derece tesir yapacağını havadayken hesaplamak mümkün olamayacağı için bu tablo ancak beton sığınak yapmak isteyenlere fikir verici niteliktedir. Kitapçığın devamında yangın ve gaz bombalarına karşı ne tür önlemler almak gerektiği maddeler halinde sıralanmıştır²⁰.

Aydın Pasif Korunma Teşkilatı tarafından Merkez Veterineri Cavide Attila'ya yazdırılmış *Zehirli Gazlar* isimli kitapçık, bu türdeki bir başka örnektir. Kitapçıkta gazlardan nasıl korunulacağını dışında, gaz türleri ve etkileri de açıklanarak zehirli gazlara karşı toplumu bilinçlendirmek amaçlanmıştır²¹.

Balıkesir ve Aydın'da Pasif Korunma Teşkilatları tarafından yayınlanan bu eserlerin dışında yurdun çeşitli yerlerinde de pasif korunmaya yönelik eserlerin basıldığı düşünülebilir. Ancak savaş öncesinde basılıp bizim elimize ulaşanlar bunlardır.

1939 Eylül'ünde savaşın başlamasıyla birlikte, "Avrupa Harbi" Türk hükümetini kaygılandırmış olsa gerek ki öncesinde alınan önlemler hızlı bir şekilde uygulamaya geçmiş ve yeni önlemler alınmıştır. Savaşın başlamasının üzerinden birkaç gün geçmeden, Türkiye'nin bombalanması ihtimaline karşı *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi*'nin Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girdiği görülmüştür²². 100 sayfalık hayli uzun bir talimatname olduğu için, bombalanma esnasında uygulanması gereken her konuda detaylı açıklamalar yer bulmuştur²³. Gelişen savaş teknolojisiyle birlikte

18 A.g.e., s.6.

19 A.g.e., s.7.

20 A.g.e., s.s.9-23.

21 Cavide Attila, a.g.e.

22 *Ulus*, 6 Eylül 1939, s.2.

23 *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi*, Çitiris Biraderler Basımevi, İstanbul, 1939.

hava saldırılarının ne derece önem taşıdığı, talimatnamenin başlangıç kısmında açıklanmıştır. Uçakların artan hızları, havada kalış süreleri ve taşıyabilecekleri yük miktarı nedeniyle günden güne önemleri artmakta olduğundan, savaşın seyrini değiştirebilecek bir silah halini aldıkları söylenmiştir. Ayrıca o günün savaş şekillerinin, orduların karşı karşıya geldiği bir mücadele olmaktan çıkıp cephe gerisindeki halkı da içine alan top yekûn bir mücadele halini aldığı bahsedilerek, düşmanın toplumun maddi ve manevi varlığını kırmak için bombalar ve zehirli gazlarla hücum edebileceği söylenmiştir. Hava saldırılarının savaşların belirleyici unsuru olduğunun açıklandığı bu bölümde toplumun maneviyatını bozmak için uçaklardan propaganda kâğıtlarının atılabileceği de belirtilmiştir. Bu yöntem, hayli eski olmakla birlikte²⁴ toplumun savaş esasındaki psikolojisinin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁵

Talimatname, toplumun teşkilatlandırılması hakkında genel esaslar, hava saldırı araçları, uçaktan atılan bombalar, aydınlatma bombaları, yangın bombaları, tahrip bombaları, sis bombaları, zehirli gaz bombaları, aktif ve pasif korunma tedbirleri, toplum tarafından yapılacak teşkiller ve alınacak tedbirlerle, evlerde yapılacak teşkiller gibi çok geniş bir alanı kapsamıştır. Burada, toplumun hava hücumlarına karşı korunması için uygulanacak yöntemlerin aktif ve pasif olmak üzere iki tane olduğu belirtilmiştir. Aktif korunma tedbirleri, silahlı tedbirler olarak karşımıza çıkmakta ve av uçakları, uçak defî topları, makineli tüfekler, ışıldaklar, dinleme aletleri ve mânia balonları olarak sıralanmaktadır. Pasif korunma tedbirleri ise düşman hava araçlarından doğacak zararları ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için gerekli tedbirlerin alınması şeklinde tanımlanmıştır²⁶.

Talimatnamede, evlerde alınacak önlemlerin anlatıldığı kısım, pasif korunma tedbirlerinin ne derece geniş bir alana nüfuz ettiğini ve toplumun tümünü etkileyebileceğini göstermektedir. Talimatnamede evlerde alınacak önlemlerin gerekliliği ve bunların neler olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır: Burada teşkilat birliklerinin en küçüğü olarak tanımlanan aile, hava saldırısına uğrayacak toplumun korunma faaliyetinin temeli olarak görülmüştür. Şehir ve kasabalarda çıkacak yüzlerce yangının yalnızca belediyeye ait itfaiye ekipleri tarafından söndürülmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yangın yerinde bulunacak kimselerin ne yapılması gerektiğini bilmeleri önemlidir. Benzer şekilde, ilkyardım ve sağlık ekiplerinin de yüzlerce kişilik yaralılara ve zehirli gaza maruz kalmış kişilere aynı anda yardımcı olması mümkün değildir. Hâlbuki bu kişiler için ilkyardım, yaşamlarına devam edebilmeleri için hayati

24 Birinci Dünya Savaşı sırasında da muharip devletler, düşman ordularına uçaklar aracılığıyla propaganda kâğıtları atarak maneviyatını bozmaya çalışmışlardır. Filistin Cephesinde İngilizlerin gerçekleştirdiği bir "psikolojik harekât" için bkz. Umut Karabulut, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Psikolojik Bir Harekâtı: Sahte Tanin Nüşhaları", *Atatürk Yolu*, C.IV, S.54.

25 *Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi*, s.s.1-2.

26 *Ulus*, 6 Eylül 1939, s.2.

önem taşımaktadır. Ayrıca hükümetin, toplumun ihtiyacı olan sığınakları yaptırmayı ve herkese gaz maskesi vermesi de mümkün değildir. Bu nedenle bireysel ve ailece korunma tedbirlerinin bilinmesi ve buna göre önlemler alınması toplumun başlıca vazifelerinden biri olarak görülmüştür²⁷.

Görülebileceği üzere pasif güvenlik tedbirlerinin alınması ve uygulanması içinde topluma da büyük görevler düşmektedir. Sivil savunma kavramının açık bir şekilde gündeme geldiği bu yapılanma uyarınca çok geçmeden, olası bir hava saldırısı esnasında sivil halk içerisinde görev alacakların listesinin belirlenmesi düşünülmüştür. Pasif Korunma Talimatnamesi uyarınca oluşacak itfaiye, sıhhi imdat ve zehirli gaz ekiplerinde çalışmak üzere yalnızca İstanbul'da 10.000 kişinin görevlendirileceği, bunların 46-47 yaşlarındaki kişiler arasından seçileceği duyurulmuştur²⁸. Görev alacak kişilerin seçiminde kaymakamlıklar, polis vasıtasıyla belirleyici olacaklardır. İtfaiye hizmetinde çalışacak olanlar itfaiye emrine verilecek, sıhhi imdat ve zehirli gaz bölümlerinde görev alacaklar ise sıhhiye müdürlüklerinde oluşacak şefliklere bağlı olarak çalışacaklardır²⁹. Ayrıca resmi ve özel büyük müesseseler de hava korunma heyetleri oluşturacak, bu heyetlerin amirleri ve yardımcı irtibat ile gözetleme grupları bulunacaktır. Ev ve apartmanların büyüklüğüne ve içinde oturanların miktarına göre, yangın söndürme ve hastabakıcı servisi teşkilatı yapmak mecburi olacaktır. Apartmanlarda bu işi idare etmek için bir veya iki kişi amir olarak tayin edilecektir³⁰. İlerleyen günlerde tadile uğrayacak olan talimatnamede en önemli değişiklik kadınların da talimatname uyarınca görev almaları olmuştur. Buna göre yalnız müessese ve ev dâhilinde vazife alacak olan kadınların görev alacakları işler kapsamında bilgilendirilmelerine başlanmıştır³¹. Bu esnada olası bir seferberlik halinde tahliye tabi tutulacak binaların tespitine de başlanmıştır³². Bir süre sonra, büyük müesseselerle apartmanlarda alınacak tedbirler hakkında muhataplarına tebligatlar yapılmış ve bunlara verilen cevaplar uyarınca kontrollere başlanmıştır³³.

Savaşın başlamasını takip eden birkaç hafta içerisinde İstanbul şehri için 46-47 yaşlarında olması öngörülen 10.000 kişilik pasif korunma teşkilatının adedi 8.000'e düşürülmüş ve seçilenlerin yaş aralığı da 60-61'e yükseltilmiştir³⁴. Bu kişilerin isim tespitinin Eylül ayının sonuna dek tamamlanması öngörülmüştür³⁵. Pasif korunma ekibinin yaş ortalamasının yükseltilmesinin nedeni muhtemelen seferberlik anında çok fazla miktarda askere ihtiyaç duyulması ve etken nüfusun önemli bir kısmının askere çağırılmasıyla ilgilidir.

27 *Ulus*, 6 Eylül 1939, s.2.

28 *Ulus*, 12 Eylül 1939, s.5; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s.2.

29 *Tan*, 14 Kasım 1939, s.5.

30 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s.2.

31 *Tan*, 14 Kasım 1939, s.5.

32 *Ulus*, 12 Eylül 1939.

33 *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1939, s.2.

34 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1939, s.2.

35 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1939, s.2.

Bu ekiplerde görev alan kişiler öncelikle buldukları kazalardaki doktorlar tarafından muayeneleri yapıldıktan sonra sıhhi yardım, gaz temizleme, itfaiye ve inhidam (çökme) ekipleri olarak ayrılmışlardır³⁶. Ekiplerin çalışma prensipleri ise şu şekilde belirlenmiştir; İtfaiye ekiplerine ayrılanlar, kendi kazalarındaki itfaiye gruplarında talim görecekler, sıhhi yardım ekipleri ise kazalarındaki doktorların yanında açılacak kurslara devam edeceklerdir. Bu ekipler içerisinde en zor görev, daha önce hiç tecrübe edilmediği için gaz arama ve gaz temizleme ekiplerine düşmektedir. Bu ekipler için Eminönü'nde bir kurs açılacak ve burada yeni yöntemlere göre gaz arama ve temizleme usulleri gösterilecektir³⁷.

Ekiplerin oluşmasıyla birlikte bunların hangi koşullar göz önünde tutularak seçildikleri, hangi alanlarda faaliyet gösterecekleri ve ne tür eğitimlere tabi tutulacakları da açıklanmıştır. Milli Müdafaa ve Sıhhiye Vekâletleri tarafından ortaklaşa hazırlanan "Bedeni Kabiliyet Talimatnamesi", ekiplerde çalışacak kişilerde aranan fiziki özellikler konusunda fikir vermektedir. Ekiplerde gözetleyici olarak çalışacakların her iki görme derecesi tam olacaktır. Yardımcı polisler 21-58 yaşları arasında sağlam, dinç, soğukkanlı ve becerikli olanlardan seçileceklerdir. Yardımcı itfaiye grupları sağlıklı, 18-59 yaş aralığındaki kişilerden oluşacaktır. Bu kişilerin ya her iki gözü de tam görme yetisine sahip olmalı ya da bir gözü tam diğeri ise en az ½ düzeyinde görüyor olmalıdır. Ayrıca kesel, varis, idrosel ve fitik gibi rahatsızlıkları bulunmayacaktır. Gözkapaklarında, gözyaşı yollarında bir rahatsızlık bulunmayacaktır. Ancak ev itfaiyesinde hizmet alacak erkek veya kadınların işi başarabilecek kabiliyette olmaları yeterlidir. Gaz arama ve temizleme ekipleri ise 18-60 yaşlar arasında bulunanlardan seçilecektir. Burada öncelikle dikkat edilecek husus, kalp ve ciğer hastalıklarının bulunmamasıdır. Ayrıca gaz temizleyicilerin deri, kalp ve ciğer hastalıkları da olmamalıdır. Bu ekiplere burunları iyi koku alan dayanıklı kişilerin seçileceği belirtilmiştir. Enkaz kaldırma ve can kurtarma ekiplerinde çalışacaklar ise 18-60 yaşları arasında, sağlam, kuvvetli, soğukkanlı olmak gibi vasıflara sahip kişilerden seçilecektir³⁸. Yılsonuna doğru bu kursların çeşitli merkezlerde faaliyete geçtiği ve pasif korunma hazırlıklarının büyük oranda tamamlandığı söylenebilir³⁹.

Devlet erkinin, savaşa karşı alınan önlemlerden, ne tür sonuçlar beklediğinin görülebilmesi adına, Hava Müdafaa Genel Komutanı Hüsnü Kılış'ın Ankara halkına yönelik tavsiyelerini değerlendirmek önemlidir. Tatbikatların ve saklanmanın öneminden bahsettiği açıklamasında Kılış, saldırıya hedef olabilecek şekilde açıkta durmamanın ve kapalı bir mekânda, örtü altında bulunmanın gerekliliğine vurgu yapmış ayrıca sığınak yapmanın

36 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1939, s.2.

37 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1939, s.2.

38 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1939, s.1.

39 *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1939, s.2.

ve bu sığınakların evlerin alt ve bodrum katlarında bulundurulmasının önemini dile getirmiştir⁴⁰. Hüsnü Kılış'ın açıklama yaparken söylediği, “*tedbirde kusur eden takdire bahane bulur*” sözü dikkat çekicidir. Kılış bu sözü söylerken devletin tüm toplumu koruyabilmek için yeterli önlemi alamayacağını, bu nedenle herkesin kendisinin ve ailesinin canını ve malını korumakla yükümlü olduğunu söylemiştir⁴¹. Kılış'ın söylediği atasözüne bakarak bir gerçeklik ve itiraftan bahsettiği düşünülebilir. Modern devlet yapısında devlet aygıtının toplumun tümünün güvenliğinden sorumlu oluşu bir yana, bunun savaş ortamında ne derece gerçekleştirilebileceği de ayrı bir tartışma konusudur. 1939 Türkiye'si düşünüldüğünde, devletin tüm toplumu koruyacak derecede zengin ve güçlü olmadığı bir gerçektir. Nitekim Kılış'ın atasözüyle açıklamak istediği bu gerçeğin bir başka ifadesidir. Ancak bunu bir itiraf şeklinde değil, önlem almadığı takdirde başına geleceklerden vatandaşı sorumlu tutar bir ifadeyle söylemesi, savaş döneminin psikolojik unsurları içerisinde devleti güçsüz göstermek istemeyişyle açıklanabilir.

Konuşmasının devamında Kılış, siper sahibi olmanın öneminden ve bir siperin ne şekilde olması gerektiğinden bahsederek herkesin sığınak sahibi olması gerektiğini vurgulamıştır. Olası bir hava saldırısında toplumun en çok çekindiği saldırı türü olan gaz bombaları ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Toplumun, zehirli gazlara karşı önlem almanın mümkün olmadığına inandığını, ancak bunun doğru olmadığını belirterek, devletlerin zehirli gazlardan çok fazla üretme imkânına sahip olmadıklarını, düşen her bombadan yayılan dumanın zehirli gaz sanılmaması gerektiğini, gerekli tedbirler alınırda bunlara karşı da korunmanın mümkün olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasının devamında da zehirli gazların girebileceği tüm kapı ve pencerelerin sızdırmayacak bir şekilde kapatılmasının öneminden bahsetmiştir. Yangın bombalarının tahrip gücüne karşı da gerektiğinden fazla endişe edildiğini, bunların birçoğunun etki gücü çok fazla olmayan bir veya iki kiloluk bombalar olduğunu, üstüne kum veya toprak dökerek düştüğü yerdeki yangının söndürülmesi gerektiğini açıklamıştır⁴².

Kılış'ın bu açıklamasının savaş atmosferinde psikolojik bir rahatlık sağlamaya yönelik yönlerinin olduğu açıktır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı boyunca kullanılan bombaların imha gücü düşünüldüğünde Kılış'ın iyimser bir hava yaratmak istediği açıkça görülür. Devlet, bombaların etkisi karşısında umarsızca beklememeleri gereğine vurgu yaparak toplumu savaşa hazır tutmak istemiştir.

Ülke içerisinde alınacak önlemlerin somutlaşmasının ardından bu önlemleri hayata geçirmek ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla uygulamalara geçilmiştir. Özellikle okullarda pasif korunma işi için ayrı bir gayret sarf edildiği, ilk ve orta dereceli okullarla yükseköğretimdeki

40 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.2.

41 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.2.

42 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.2.

öğrencilerin korunması için önlemlerin alındığı görülmüştür. Üniversitede pasif korunma işleri ile uğraşmak üzere bir komisyonun faaliyete geçmesinin yanı sıra⁴³, ilk ve orta dereceli okullarda da her okulun idaresinin pasif korunma için kendi bünyesinde teşkilatlanmaya gittiği görülmüştür⁴⁴. İlk ve orta dereceli okullar için gözetilen en hassas konunun zehirlenmeye karşı önlemler olduğu dikkati çekmektedir. Ekim ayının başında İstanbul şehri için Maarif Müdürlüğünde, ortaokul, lise, sanat okulları, öğretmen okulları, yabancı ve azınlık okullarının müdür yardımcılarının katıldıkları bir toplantı gerçekleştirilmiştir⁴⁵. Bu toplantıda alınan kararlar uyarınca her okulda pasif korunma ekipleri oluşturulacak ve bu ekipler öğretmen ve idarecilerle 15 yaşından büyük öğrencilerden kurulacaktır. Bunun dışında tüm öğrenciler birer gaz maskesi temin edeceklerdir⁴⁶. Birden fazla çocuğu öğrenci olan ailelerin maske temini konusunda maddi sıkıntı yaşamaları ihtimaline karşın maskelerin aylık cüzi miktarlardaki taksitler halinde temin edilmesi düşünülmüştür⁴⁷. Sonraki süreçte hükümet, gaz bombalarını daha ciddi ele almış olacak ki, memurların da maske almalarına yönelik bir genelge yayınlamıştır. Burada bir rakamın da telaffuz edildiği ve maskelerin üç taksitte ödenmek kaydıyla altı lira karşılığında temin edilebileceği duyurulmuştur⁴⁸. Ancak yoksul durumdaki veliler aynı uygulamaya tabi tutulmayıp kendilerine kolaylık sağlanmıştır. Seferberlik Müdüriyeti, Türkiye'de maske satma tekeli elinde bulunduran Kızılay kurumu ile irtibata geçerek ekonomik durumu uygun olmayan ailelerden, ayda 50 kuruş almak kaydıyla maske temin edilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır⁴⁹. Okul idareleri ise gerek okul içi, gerekse de okulun çevresinde meskûn halde bulunan vatandaşların korunabilmeleri adına ne tür önlemlerin gerekeceği konusunda konferanslar ve dersler tertip etmişlerdir. İlk ve orta dereceli her okul yaptıkları hazırlıklara dair raporlarını Maarif Müdürlüğüne iletmışlerdir⁵⁰.

Zehirli gazlardan korunmak için alınan önlemler yalnızca öğrenci ve memurlara maske dağıtımıyla sınırlı kalmamıştır. Büyük şehirlerde hava saldırısı sırasında faaliyet gösterecek kişilere yönelik ilk yardım⁵¹ ve zehirli gaz kurslarının düzenlenmesi için bir takım organizasyonlara gidilmiş, bu kursları düzenli olarak takip edenlere sertifika verilmesi kararlaştırılmıştır⁵². Ayrıca gaz depolarının korunabilmesi için de önlemler düşünülmüştür. Örneğin İstanbul şehrindeki gaz, benzin ve sıvı yakacak depolarının korunaklı yerlere kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bunun için yapılacak toplantıda işin uzmanı olan sivil, asker

43 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1939, s.2.

44 *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1939, s.2.

45 *Tan*, 4 Ekim 1939, s. 2; *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, s.2.

46 *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1939, s.2.

47 *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1939, s.2.

48 *Tan*, 13 Aralık 1939, s.2.

49 *Tan*, 13 Aralık 1939, s.2.

50 *Tan*, 5 Ekim 1939, s.2.

51 *Tan*, 20 Aralık 1939, s.2.

52 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.5; *Ulus*, 20 Eylül 1939, s.5; *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, s.2.

ve mühendislerin katılımı karara bağlanmış ve Boğazın Anadolu sahilinden başlanarak Çubuklu ile Paşabahçe ve Beykoz ile Anadolu Kavağı arasındaki büyük gaz ve benzin depolarının korunaklı bölgelere nakli gündeme gelmiştir. Ayrıca hava gazı fabrikalarındaki depoların toprak altına inşası ile Türk Petrolün Kuruçesme'deki deposunun kaldırılması planlanmıştır⁵³.

2. Pasif Güvenlik Önlemlerinin Bir Pratiği: Siperler ve Sığınaklar

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Türkiye'deki büyük şehirlerde hummalı bir faaliyetin gerçekleştiği açıktır. Siper ve sığınak inşası bu faaliyetin en önemli unsurlarındandır. Bu önlemlerin gerektiği şekilde alınabilmesi için hükümet yetkilileri toplumu yönlendirici bir takım faaliyetlerde bulunmuşlar ve ideal siper ve sığınak nasıl inşa edileceği konusunda kamuoyunu bilgilendirmek istemişlerdir. Ancak görüldüğü kadarıyla Türkiye'deki savaş pratiği, ideal bir savunma mekanizmasının nasıl yaratılacağı konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığından bu konudaki bilgilendirmeyi de yabancı kaynaklara dayanarak gerçekleştirmişlerdir. Fransız *Le Journal* dergisinden yapılan bir alıntıyı makale halinde sunan *Ulus* gazetesi, ideal bir siperin nasıl kazılacağı konusunda yol gösterici olmuştur. Buna göre iki siper tipi vardır. Bunlardan ilki daimi siperler, ikincisi ise alelacele kazılan geçici siperlerdir. Daha sağlam ve bir defa inşa edildikten sonra muhafaza edilmesi kolay olan siper tipleri daimi siperlerdir. Ancak bunların inşası zordur ve uygun edevat gerektirir. Daimi siperler yaklaşık 2 metre derinlikte ve dibine doğru daralan bir şekilde inşa edilip çevresi tellerle kaplandıktan sonra 4 santim beton kalınlıkla kuşatılacaktır. Üstü ise 6 santim betonarme kapakla örtülecektir. Siperin içerisine zehirli gazların girmesini önlemek için kapağın metaline tahta bir çerçeve takılıp üzerine karbonatlı suya batırılmış kalın bir dokuma perde kaplanması faydalı görülmüştür⁵⁴.

Geçici siperler ise inşası basit ve pratik oldukları için daimi siperlere göre belli bir avantaja sahiptir. İnşasında beton kullanılmayacağı için siperi kazarken çıkarılan toprak iki yana atılarak 50 santim yüksekliğinde birer tümsek oluşturulmalıdır. Yarım metre yüksekliğindeki tümseklerin, bomba tesirine karşı yeterli koruma sağlayacağı düşünülmüştür. Bu siperin bir diğer özelliği, saldırı anında veya öncesinde alelacele inşa edileceği için ideal bir biçiminin olamayacağıdır. Bu nedenle eğer vakit kalırsa üzeri tahta kalaslar ve onun üzeri de bir çuvalla örtülmelidir. Bu tip siperlerin zehirli gazlara karşı koruyabilmesi için, arazinin yüksek ve havadar tarafına inşası gerekli görülmüştür⁵⁵.

Siper inşasında yol göstericilik yapmak için hükümetin gerçekleştirdiği bir diğer eylem, toplumsal mekânlarda örnek siperler inşa etmek olmuştur. Evlerin bahçelerinde veya müsait yerlerde halk tarafından kazdırılacak siperlere örnek olsun diye gösterilen bu siperler Ankara'nın muhtelif semtlerinde kazdırılmış

53 *Tan*, 13 Aralık 1939, s.2.

54 *Ulus*, 4 Ekim 1939, s.4.

55 *Ulus*, 4 Ekim 1939, s.4.

ve topluma sunulmuştur. *Ulus* gazetesinde yer alan bir uyarıda bu siperlerin toplumun menfaati için yaptırıldığı ve kimsenin bahçesinde bu tip siperler kazmaya zorlanmayacağı açıklanmıştır⁵⁶. Şu halde toplumun savaş psikolojisi içerisinde bir tereddüt ve ürkeklik halinde olduğu ve devlet aygıtı ile olan iletişimde bir takım aksaklıkların olabileceği göz önünde bulundurulmuş ve devletin toplumun menfaatine yönelik bir hareket içerisinde olduğu ve savunma konusunda herhangi bir zorlamaya gidilmeyeceği açıklanmıştır. Bu açıklamaya duyulan gereksinimin bir diğer nedeni ise *Ulus* gazetesinin bu uyarıyı yaptığı dönemde peşi sıra yayınlanan çeşitli talimatnameler olsa gerekir. Toplum, yeni yayınlanan talimatnameler gereği nasıl davranacağını henüz tam olarak benimsememişken yeni bir devlet organizasyonu ile karşılaştığında bunun bir talimatname hükmü olup olmadığı konusunda tereddütte kalması o dönemin şartları göz önüne alındığında normal olsa gerekir. Hükümetin toplumdan beklentisi siper inşasını zorunlu kılma yönünde olmasa da, apartman veya evlerde saklanabilmek için muhafazalı mahaller oluşturulması talep edilmiştir⁵⁷.

Siper kazma işi toplumsal bir zorunluluk arz etmediği için bu işi hükümet üstlenmiş ve belli mekânlarda siperler kazılmıştır. Alınan karar uyarınca pasif korunma mecburiyetine dâhil şehir ve kasabalarda, saldırı anında kaçmaya müsait alanlara korunma siperleri yaptırılmasına karar verilmiştir⁵⁸. Bu nedenle şehirlerdeki ahşap evlerde meskûn olup bahçe ve arazi gibi siper kazmaya müsait yeri olmayanların hava saldırısından yeteri derecede korunamayacağı düşünülerek bu kişilere, uygun yerlerde arazi gösterilmesi bildirilmiştir⁵⁹.

Birey ve grupların korunmasına yönelik siperlerin dışında hükümet yetkililerinin önem verdiği bir başka korunma usulü de sığınak inşası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Türkiye'deki büyük şehirlerde toplu sığınakların henüz yapılmadığı ve mevcut yerler içerisinde de sığınak olmaya müsait mekânların sayısının çok az olduğu söylenebilir⁶⁰. Bu konuyla ilgili olarak düşünülen formül, sığınak olmaya müsait az sayıdaki alanlardan yararlanmak olmuştur. Bu nedenle bazı camilerin ve eski binaların altında bulunan doğal sığınaklardan yararlanabilmek amacıyla araştırmalara başlanmıştır. İstanbul'da, Beşiktaş'la Yıldız arasındaki mahzenin bütün İstanbul şehri memurlarını muhafaza edecek kadar geniş olduğu anlaşılmış, sadece az bir masrafla bazı menfezler açarak burasının sığınak haline gelebileceği düşünülmüştür⁶¹. Bunun dışında İstanbul şehrinde nüfusun daha yoğun olduğu Beyoğlu, Fatih ve Eminönü kazalarında dörder, diğer kazalarda ikişer sığınak inşası karara bağlanmıştır. Sığınakların masrafları Belediye tarafından ödenecek bunun yanı sıra hükümette mali yardımda bulunacaktır⁶².

56 *Ulus*, 13 Eylül 1939, s.3.

57 *Ulus*, 9 Eylül 1939, s.2.

58 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.5.

59 *Tan*, 14 Kasım 1939, s.5.

60 *Ulus*, 9 Eylül 1939, s.2.

61 *Tan*, 18 Kasım 1939, s.2; *Tan*, 29 Kasım 1939, s.2.

62 *Tan*, 29 Kasım 1939, s.2; *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1939, s.2.

3. Tatbikatlar: Bir Hava Saldırısı Nasıl Savunulur?

Hava saldırılarına karşı örgütlenme ve iş dağılımı gerçekleştikten sonra olası bir saldırı anında nasıl hareket edileceğine dair pratiklerin kazanılması adına tatbikatlar gündeme gelmiştir. Savaş dönemlerinin bir gerçeği ve olmazsa olmazı niteliğindeki tatbikatların özellikle bombalanma ihtimali yüksek büyük şehirlerde özel bir önemle yürütüldüğü görülmüştür. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere bir saldırı halinde hava saldırısına uğrama ihtimali en yüksek olan büyük şehirlerden başlayarak çeşitli tatbikatların yapılacağı kamuoyuna duyurulmuştur⁶³. Bunun için her ildeki ilgili makamlar *Hava Taarruzlarına Karşı PasifKorunma Talimatnamesi*'nin ailenin ve bireyin korunmasıyla ilgili hükümlerini gazeteler ve çeşitli broşürler aracılığıyla kamuoyuna duyurmuşlardır. 200.000 nüsha olarak hazırlanan broşürler aracılığıyla, zehirli gazlar ve yangın anında uygulanacak ilk yardım ile bahçe ve arazilerde yapılacak sığınaklar için model tipleri ile ilgili bilgiler verilmiştir⁶⁴. 15 yaşını bitiren ve 60 yaşını doldurmamayan herkes, hava taarruzlarına karşı korunma kanununun hükümlerine tabi olup havadan korunma derslerine ve talimlerine katılmaya ve pasif korunma oluşumlarında görev almaya mecbur kılınmıştır. Bu hükümler uyarınca her aile; pasif korunma bakımından verilecek emirleri uygulama, maske, sığınak ve siper temin etme, yangına karşı ilk yardım tedbirleri alma, ışıkların söndürülmesi ve karartılması için gerekli tedbirleri alma ve yiyecek maddelerini zehirli gazdan koruma adına gerekli önlemleri almakla mükelleftir⁶⁵.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından bombalanma tehlikesinin daha gerçekçi bir hal almasıyla birlikte tatbikatların gerçekleştiği görülmüştür. Hükümet yetkilileri, ilk olarak oluşturulan ekiplerin savaş ortamına ne derece hazır hale geldiklerini görmek istemiş, bu nedenle Ankara şehrindeki hipodrom alanında, halkın katılımına kapalı bir tatbikat gerçekleştirilmiştir⁶⁶.

Bunun üzerinden çok geçmeden, daha geniş çaplı ve halkın da katılımının sağlandığı bir tatbikat planlanmıştır. Eylül ayının başında Ankara halkına, günü ve saati açıklanmaksızın bir tatbikatın gerçekleştirileceği ve bu esnada halkın ne şekilde davranacağı broşürlerle duyurulmuştur. Tatbikat uyarınca şehrin muhtelif yerlerine yangın, gaz ve tahrip bombaları atılacak, hazırlıklarını tamamlamış haldeki resmi kurumlar kendi teşkilatlarıyla saldırının etkisini önleyecek, bunda başarılı olamazlarsa korunma teşkilatlarından yardım isteyeceklerdir. Saldırı anında açıkta bulunanların sığınması için şehrin çeşitli yerleri belirlenmiş ve bu yerler "sığınak" işaretiyle halka gösterilmiştir⁶⁷.

63 *Ulus*, 12 Eylül 1939, s.2.

64 *Tan*, 29 Kasım 1939, s.2.

65 *Ulus*, 12 Eylül 1939, s.2.

66 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s.3.

67 *Ulus*, 9 Eylül 1939, s.2; *Ulus*, 18 Eylül 1939, s.2.

Nihayet, beklenen tatbikat Eylül'ün 18'inde, saat 09.45'te alarm düdüklarının çalmasıyla beraber başlamıştır. Resmi dairelerdeki tüm memurlar alt katlardaki sığınaklara dolmuşlar, evlerdeki halk ise evin en ücra odasına sığınmıştır. Tatbikatı cadde, sokak ve meydanlarda karşılayanlar ise önceden çeşitli tabela ve levhalarla yönlendirmesi yapılan sığınaklara kaçışmışlardır. Tatbikat uçaklarının görünmesinden önce şehir adeta "hayalet kasaba" görünümüne bürünmüştür. Eskişehir istikametinden on dört taarruz uçağı Ulus Meydanı ve Samanpazarı üzerinden geçerek şehrin çeşitli mekânlarına gaz, yangın ve tahrip bombaları atmışlardır. Uçakların uzaklaşmasının ardından yetkililer görev alanlarına koşarak bazı yerleri iperitliymişcesine (hardal gazı) temizlemiş, başkaları ise yangın ve çökme olan bölgelere koşmuşlardır. Saat 11.00 sularında tehlikenin geçtiğini bildiren ikinci bir siren sesi duyulmuş ve halk tekrar günlük rutinine dönmüştür. Tatbikatın sonuçlanmasının ardından Başbakan Refik Saydam ve İçişleri Bakanı Faik Öztrak'ın da bulunduğu bir heyet tatbikat sahasında incelemelerde bulunmuşlardır⁶⁸.

İkinci Dünya savaşının başladığı 1939 Eylül'ünde savaşın yangını henüz tüm dünyayı sarmamıştır. Dolayısıyla sonuçları ve ne dereceye dek yıkıcı olabileceği konusunda fikir üretmek mümkün değildir. Bugünden geriye bakıldığında yapılan bu tatbikatlarda alınan önlemlere bakıp, bunların gerçek bir savaş ortamında Türkiye'yi yeterince korumaya olanak sağlamayacağı iddia edilebilir. Ancak ister savaş şartları içerisinde toplumu psikolojik olarak motive etmek için olsun, isterse de savaşın yıkıcı boyutları hesaplanamamış; gerçekleştirilen tatbikatın başarılı olduğu yönünde haberler basında sütunları süslemiştir. Şu halde tatbikatın nasıl karşılandığı ve kamuoyunun bir kesiminde yarattığı etki açısından basında yer alan bazı değerlendirmelere göz atmak yerinde olacaktır. Tatbikatı yakından takip eden *Ulus* gazetesi muhabirinin aktardıkları, tatbikatın toplumun gözüyle nasıl izlendiğini göstermesi bakımından önemlidir⁶⁹: "*Birkaç gün evvelinden beri böyle bir günde ne yapmak lazım geldiği hakkında halka bilgi verilmişti. Alarm işareti verilir verilmez görüldü ki Ankaralılar beyannameleri yalnız okumakla kalmamış, belki ezberlemişlerdi. Koca meydan demin dopdolu idi. Bir anda bomboş kaldı. Yakınlardaki sığınaklar el işaretiyle gösterilmişti. Vazife sahibi maskeli polisler, halkın telaşsız, fakat ciddi olan bu dağılışıma yardım ediyorlardı...*" Muhabirin yazdıklarına bakılırsa halk tatbikatı gayet ciddi bir eylem olarak karşılamış ve üzerine düşeni yapmıştır. Bunun nedeni belki de tatbikatın gerçekten inandırıcı bir şekilde gerçekleşmiş olmasında yatar. Uçakların şehrin üzerinde uçtuğu anda yarattığı etkinin derecesini yine *Ulus* muhabiri açıklamaktadır⁷⁰:

"...Uzaklardan ve yükseklerden bir homurtu duyuyoruz. İçimizde, bu gelenlerin Türk tayyaresi olduğunu unutacak kadar saf kimse yoktu, fakat dizlerimizin titrediğini hissediyor ve sımsıkı kapalı pencerenin ardına korka

68 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.1; *Tan*, 19 Eylül 1939, s.3; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s.3.

69 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.1.

70 *Ulus*, 19 Eylül 1939, s.1.

korka yaşıyoruz. Eskişehir istikametinden düşman tayyareleri geliyor. Bir filo, bir filo daha, bir filo daha. Tam 14 tayyare... Gene uzaklardan bu homurtuyu kesen sesler geliyor kulaklarımıza. Bunlar tayyare dafi topları ve makineli tüfeklerdir. Ve şu dakikada hükümet merkezimizin yüksek yerlerindeki kuvvetlerimizle, Eskişehir istikametinden bastıran tayyareler arasında şiddetli bir muharebe açılmıştır. Yukarıdan aşağıya renkler vererek havaya yayılan bombalar atılıyor, aşağıdan bu babil kuşlarına renksiz mermiler havale olunuyor. Hakikatte bu endişeli sesler, Türk tayyareleriyle Türk topçularının, sesli, samimi bir silahlaşmasından başka bir şey değildir.”

Şüphesiz ki *Ulus* gazetesinin muhabiri tatbikatı yakından izlemekle görevlendirilmiş ve genelde olayların tam merkezinde yer almıştır. Bu nedenle kendisinin yaşadığı hislerin Ankara halkının geneline nüfuz ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Yine de savaşın psikolojik atmosferi ve ülkenin bombalanma ihtimali düşünüldüğünde tatbikatın toplum tarafından yüksek bir ilgi ve ciddiyetle takip edildiği söylenebilir. Tatbikatın etkisi sadece Ankara şehriyle de sınırlı olmamıştır. Radyo ve gazeteler aracılığıyla ülke geneline duyurulan tatbikatı, İstanbul’da yayın yapan *Tan* gazetesi yazarlarından Burhan Felek “Şakadan Hava Hücumu” başlıklı yazısında mizahi bir şekilde değerlendirmiştir⁷¹:

“ - ... Aman birader. Pazartesi günü öğleyin Ankara radyosunu açayım dedim. Bir de ne işteyim. Spiker mi diyorsunuz?

Evet spiker.

Ben ona ispiker diyorum. İşte o kadıncağz tatlı tatlı anlatıyor. Sıhhiye Vekâletinin merdivenine de bir bomba isabet ettiği için içerideki memurlar, pencerelerden ve muhtelif kurtarma vasıtaları ile tahlis edilmişlerdir...

Yanlışın var. Böyle bir şey olsa biz duyardık.

Bırak da lafımı bitireyim. Bir çeyrek heyecanlı heyecanlı bütün bu tafsilatı dinledikten sonra bunun sadece bir manevranın hikâyesi olduğunu anladım ama ben de, hapı yuttum. Şimdi bu münasebetle radyo idaresine yazıver. Bu gibi hikâyeleri o kadar hakiki şekilde anlatıyorlar ki adamın yüreğini ağzına getiriyorlar.”

Tatbikatlar gerçekleştirilirken, olası bir hava taarruzunun yalnızca gündüz saatlerinde ve Ankara şehrine yönelik gerçekleşmeyeceği de göz önünde tutulmuştur. Bu nedenle gece tatbikatları gerçekleştirildiği gibi⁷² İstanbul ve İzmir şehirleri gibi bombalanma ihtimaline açık başka yerlerde de tatbikatlar yapılmıştır⁷³. Tatbikatların gerçekliği ve başarıları konusunda çeşitli veriler sunulabilir. Nitekim iktidarın yayın organı durumundaki *Ulus* gazetesi,

71 B. Felek, “Şakadan Hava Hücumu”, *Tan*, 20 Eylül 1939, s.3, s.7.

72 *Ulus*, 25 Eylül 1939, s.2; *Ulus*, 28 Eylül 1939, s.1, s.4.

73 *Ulus*, 17 Ekim 1939, s.2.

Ankara'da gerçekleşen gece tatbikatına yönelik bir haberde, tüm ışıkların çok güzel maskelendiğinden bahsederek dışarıya hiç ışık sızmadığını ve tüm araçların da ışıklarını söndürdükleri söylemiştir⁷⁴. Buna karşın *Tan* gazetesi, aynı tatbikatın başarısızlıkla sonuçlandığını, nakil vasıtalarının ışıklarını yaktığını ve polis merkezleri ve ilk yardım yerlerinin de ışık sızdığını belirtmiştir. Hatta *Tan* gazetesine göre bu başarısızlık nedeniyle pasif korunmada yeni tedbirlere gidilmesi kararı alınmıştır⁷⁵. Görüldüğü gibi yorumlar çeşitlidir. Hükümet, toplumu endişeye sevk etmemek gayesiyle yeterli önlemlerin alındığı yönünde yayınlar yapsa da gerçeğin böyle olmadığı iddiaları mevcuttur. Ancak Türkiye'nin savaşa girmeyişi, yapılan hazırlıkların ne derece etkili olduğu konusunda bir soru işareti bırakmıştır.

Toplumu savaşa hazırlamak adına gerçekleştirilen eylemlerin bir diğeri, olası bir hava saldırısında kullanılacak bomba tiplerinin tanıtılması olmuştur. Yangın, tahrip ve gaz bombalarının her üçü de büyük şehirlerde, nüfusun yoğun olduğu semtlere yerleştirmiştir⁷⁶. Ankara Pasif Korunma Komisyonunun organizasyonu ile İstanbul'dan getirilen bombalar Ankara'da sergilenmek üzere şehrin işlek yerlerinden Ulus Meydanı, Emniyet Meydanı ve Samanpazarı'na konarak halkın seyrine sunulmuştur. Dolu halleri 1000 kilo olan bu bombaların sergilenmesiyle toplumun, hava tehlikesine karşı tavsiye edilen tedbirleri alacağı umulmuştur⁷⁷. Ancak hükümetin beklentisine ters bir gelişme yaşanmış ve bombalar toplumda çaresizliğe yol açmıştır. Üzerlerinde yazan "1000 kilo" ifadesi üzerine yorum yapan Ankaralılar; "düştüğü yeri harabeye çevirir, taş üstünde taş bırakmaz" şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır⁷⁸. *Ulus* gazetesi muhabirinin bu söylentilere şahit olması üzerine gazete, bu konuda bir bilgilendirme yapma ihtiyacı hissetmiştir⁷⁹: "...Bunlar, bir şehre hücum eden tayyareler tarafından şehrin muhtelif yerlerine atılabilirler. Fakat tesir hudut ve şümulleri halkımızın gözünü korkuttuğu şekilde geniş değildir ve bunlara karşı alınacak tedbirler sayesinde adeta hiçe indirilebilirler." Bu örnekte de görüleceği üzere savaş şartları içerisinde toplumsal organizasyonların gerçekleştirilmesi her zaman planlandığı şekilde yürümeyebilir. Barış dönemlerinde dahi bir devlet organizasyonunun toplumsal yapı tarafından aynen kabullenilmesi, devletin organizasyon gücü, dönemin şartları, toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik⁸⁰ ve psikolojik faktörler ve daha birçok değişkene bağlı ve zor bir işken, savaş dönemlerinde bunun zorluğu bir kat daha artmaktadır.

74 *Ulus*, 28 Eylül 1939, s.1, s.4.

75 *Tan*, 1 Aralık 1939, s.2.

76 *Ulus*, 15 Eylül 1939, s.4.

77 *Ulus*, 17 Eylül 1939, s.4.

78 *Ulus*, 18 Eylül 1939, s.2.

79 *Ulus*, 18 Eylül 1939, s.2.

80 İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde görülen iktisadi önlemler ve bunların topluma yansımaları konusundaki literatürün en önemli kaynaklarından biri olan, Cemil Koçak'ın yazdığı, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, isimli çalışma fikir vericidir. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye sıçrama ihtimali ile Türkiye'nin bu ihtimale hazırlanma pratiği arasında mutlak bir bağlantı vardır. Teorik bazda incelendiğinde Türkiye askeri ve sivil alanlarda kendi gücünün tüm imkânlarını kullanarak İkinci Dünya Savaşı'na hazırlanmaya çalışmıştır. Hazırlıkların yalnızca askeri önlemlerle sınırlı tutulmama nedeni, gelişen teknolojiye bağlı olarak savaşların yaratacağı etkinin yalnızca cephelerde değil, cephe gerisindeki sivil toplum üzerinde de kendisini hissettirmesiyle ilgilidir. Bu nedenle savaşın hemen öncesinde ve ilk aylarında alınan ve yukarıda değerlendirilen önlemler uyarınca pasif korunma tedbirleri gündeme gelmiş ve sivil veya cephe gerisindeki alanların korunması için çalışmalar yapılmıştır.

Bu tedbirler değerlendirilirken bir durum dikkati çekmektedir. Ülke, açık bir hava saldırısı tehdidiyle yüzleşmesine karşın, işgale yönelik herhangi bir sivil savunma organizasyonuna rastlanmamaktadır. Bunun nedeni İkinci Dünya Savaşı boyunca görülecek işgallerin araştırma dönemimizi oluşturan 1939 ve 1940 yılları itibariyle henüz yaygınlaşmaması ve savaşın ülke sınırlarına henüz dayanmamış olmasıyla ilgili olabilir.

Savaşın ilk döneminde Türkiye'nin aldığı önlemler teorik ve pratik bazda değerlendirilebilecek iki alana ayrılabilir. Çeşitli konularda yayınlanan kararnameler, talimatnameler ve nizamnameler teorik önlemler içerisinde değerlendirilebilir. Bunlara uygun olarak gerçekleştirilen önlemler ise işin pratik yönünü oluşturur. Pasif korunma uyarınca çeşitli ekiplerin oluşturulması, bunların talim ve kursları, korunmaya yönelik maskelerin dağıtılması, siper ve sığınak inşaları ve tatbikatlar, toplumu savaşa hazırlamak adına pratikte çalışmaları yapılmış önlemlerdendir.

Pasif korunma uyarınca alınan önlemlerin iktidar tarafından başarılı ve yeterli görülüp görülmediği cevaplandırılması gereken bir sorudur. Ancak öncesinde bir gerçeklikten bahsetmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı günümüzde hemen herkes tarafından bilinen yıkıcı etkisini gösterene dek, dünyanın herhangi bir coğrafyasında benzeri bir savaşın meydana gelmediğini hatırlatmalıyız. Bu olguyu göz önünde tutarak yapılacak bir değerlendirmede, alınan önlemlerin iktidar tarafından gerçekten başarılı ve yeterli geleceğinin düşünüldüğü savunulabilir. Ancak bunun ötesinde yapılabilecek bir değerlendirme daha vardır. Savaşın psikolojik atmosferi içerisinde devlet aygıtı kendi gücünü tartışmaya açmamak ve toplumla yürüttüğü altyapı ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek adına da bu önlemlerin yeterliliğini ve etkisini savunmuş olabilir. Nitekim başta hükümetin yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinde yayınlananlar olmak üzere birçok haber, hükümetin "muktedir" durumda olduğundan ve alınan önlemlerin yeterliliği ile başarısından söz etmiştir. Ancak bugünden geriye dönüp bakıldığında, Alman motorize birliklerinin ve

bombardıman uçakları Stukalar'ın taarruzuna karşın (o günlerde Türkiye'ye saldırma ihtimali olan ülke Almanya'dır) alınan önlemlerin yeterli gelmeyeceği de savunulabilir⁸¹.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin ilk dönemlerine bakıldığında alınan pasif güvenlik önlemlerinin düşündürdüğü bir başka konu, toplumun cephe gerisindeki savaşı aktif bir şekilde yaşadığı sonucudur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına karşın sosyo-ekonomik etkilerini önemli ölçüde hissettiğinin kanıtlarından bir tanesi de toplum tarafından uygulanan pasif güvenlik önlemleri olmuştur. Bilhassa bombalanma ihtimali yüksek büyük şehirlerde alınan pasif güvenlik önlemleri şehirli toplumun İkinci Dünya Savaşı tehdidine daha yoğun maruz kaldığını ortaya koyar. Şu halde Türkiye'deki toplumsal yapının İkinci Dünya Savaşından önemli ölçüde etkilendiği bir gerçektir.

81 Savaş yıllarında Türkiye'de hissedilen Alman tehdidi için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 3. bsk., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkındaki Nizamname, Kararname No: 2/10346, T.C. Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti, Hudud ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939.

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi, Kararname No: 2/10680, Genelkurmay Başkanlığı, Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, Ankara, 1939.

Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi, Çituris Biraderler Basımevi, İstanbul, 1939.

Yapılarda Pasif Korunma Bakımından Tatbik Edilecek Esaslar ve Sığınaklar Nizamnamesi, Kararname No: 2/12571, Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, Ankara, 1940.

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet,

Tan,

Ulus.

III. Kitaplar

ARCAYÜREK, Cüneyt; *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

AKAR, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, 10. bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

ATTİLA, Cavide, *Zehirli Gazlar*, CHP Basımevi, Aydın, 1939.

BALİ, N. Rıfat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 8. bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 3. bsk., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARABEKİR, Kazım, *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul.
- KAYRA, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, 4. bsk., Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MUMCU, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, 20. bsk., Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Pasif Korunma Komisyonunun Halka Hava Tehlikesine Karşı Korunma Tavsiyeleri*, Türkdili Matbaası, Balıkesir, 1939.
- Pasif Korunma*, Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisine Ek, Çankaya Matbaası, Ankara, 1939.
- SANDER, Oral; *Siyasi Tarih 1918-1994*, 9. bsk., İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- TEKELİ, İlkin- İLHAN, Selim; *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- URAN, Hilmi; *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

IV. Makaleler

- "Ankara'da Hava Hücumlarına Karşı Müdafaa Tedbirleri, Tayyareler Yangın Tahrip ve Gaz Bombaları Atacak", s. 2.
- "Ankara'da Pasif Korunma Tecrübesi", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s. 3.
- "Bahçede Bir Sığınak Siper Nasıl Kazılır?", *Ulus*, 4 Ekim 1939, s. 4.
- "Bombalar Halka Teşhir Ediliyor", *Ulus*, 17 Eylül 1939, s. 4.
- "Dün Ankara'da Hava Hücumu Denemesi Yapıldı", *Tan*, 19 Eylül 1939, s. 3
- "Dün Ankara'daki Tecrübe Muvaffakiyetli Netice Verdi", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 1,
- "Dün İzmir Bir Hava Hücumuna Uğradı", *Ulus*, 17 Ekim 1939, s. 2.
- "Dün Maarifte Yapılan Toplantı", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, s. 2.
- "Evlerin Bahçelerinde Siperler Kazılacak", *Tan*, 14 Kasım 1939, s. 5.
- "Gaz Depoları İçin Tedbir Alınıyor, Depolar Mahfuz Yerlere Kaldırılacak ve Maskelenecek", *Tan*, 13 Aralık 1939, s. 2.
- "Halka Bombalar Gösterilecek", *Ulus*, 15 Eylül 1939, s. 4.

- "Halka Gösterilmek Üzere Numune Siperleri Kazıldı", *Ulus*, 13 Eylül 1939, s. 3.
- "Hava Hücumlarına Karşı Umumi Sığınaklar İçin Tetkikatlar Yapılıyor", *Tan*, 18 Kasım 1939, s. 2.
- "Hava Hücumuna Karşı Korunma, Ankara'daki Tecrübe Çok Muvaffakiyetle Neticelendi", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 1.
- "Hava Hücumuna Karşı Korunma, Ankara'daki Tecrübe Çok Muvaffakiyetle Neticelendi", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 1.
- "Hava Müdafaa Komutanının Ankara Halkına Tavsiyeleri, Müdafaa Ne Gibi Şartlar Altında ve Ne Gibi Tedbirlerle Muvaffak Oluruz", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 2.
- "Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Müdafaa, Gece Tatbikatı", 1 ve 4.
- "Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Müdafaa, Gece Tatbikatı", *Ulus*, 28 Eylül 1939, s. 1 ve 4.
- "Hava Taarruzlarından Pasif Korunma", *Ulus*, 6 Eylül 1939, s. 2.
- "Hava Tehlikesi Ekipleri Kursları Başladı", *Tan*, 20 Aralık 1939, s. 2.
- "İstanbul Pasif Korunma Teşkilatında 10.000 Kişi Tavzif Edilecek", *Ulus*, 12 Eylül 1939, s. 5.
- "İstanbul Pasif Korunma Teşkilatında 10.000 Kişi Tavzif Edilecek", *Ulus*, 12 Eylül 1939.
- "İtfaiye Ekipleri", *Tan*, 14 Kasım 1939, s. 5.
- "Kadınlara da İş Verildi", *Tan*, 14 Kasım 1939, s. 5.
- "Mekteplerde Pasif Korunma Tedbirleri, Talebelerin Gaz Maskeleri Edinmeleri İçin İmkânlar Aranıyor", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1939, s. 2.
- "Mekteplerde Pasif Müdafaa Tecrübesi, Önümüzdeki Hafta Egzersizlere Başlanıyor", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1939, s. 2.
- "Mekteplerde Pasif Müdafaa Teşkilatı Hazırlığı, Muallim ve Talebeler Birer Tane Maske Alacaklar", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1939, s. 2.
- "Mekteplerde Tedbir Alınıyor", *Tan*, 4 Ekim 1939, s. 2.
- "Mektepliler Maske Alacak, Hava Tehlikesinden Korunma Malzemesi Alınması İçin Mekteplere Tahsisat Verildi", *Tan*, 5 Ekim 1939, s. 2.
- "Memurlar da Maske Alacaklar", *Tan*, 13 Aralık 1939, s. 2.
- "Müesseselerde Alınacak Tedbirler Üzerinde Çalışmalara Devam Ediliyor", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1939, s. 2.
- "Numune Sığınakları Yaptırılacak", *Tan*, 29 Kasım 1939, s. 2.

- "Siper ve Sığınaklar, Alakadarlar İnşaat Hazırlıklarına Başladılar", *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1939, s. 2.
- "Pasif Korumada Vazife Alacaklar, Vatandaşların Hizmet Edeceği Yerler Tespit Olundu", s. 1.
- "Pasif Korunma İçin Yeni Mesai, Üsküdar ve Adalar Kursları Faaliyete Geçti", *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1939, s. 2.
- "Pasif Korunma Mecburiyetine Göre Binalar Nasıl Yapılacak?", *Ulus*, 29 Eylül 1939, s. 2.
- "Pasif Korunma, İki Numaralı Talimatname Tatbik Ediliyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1939, s. 2.
- "Pasif Korunmada Her Aileye Muayyen Vazifeler Veriliyor, Ankara'dan Sonra Diğer Büyük Şehirlerde de Temsil Mahiyette Tecrübeler Yapılacak", *Ulus*, 12 Eylül 1939, s. 2.
- "Pasif Korunmada Vazife Alacaklar, Ekiplerde Çalışacak Olan 8.000 Kişinin İsimleri Tespit Ediliyor", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1939, s. 2.
- "Pasif Korunmada Yeni Tedbirler", *Tan*, 1 Aralık 1939, s. 2.
- "Pasif Müdafaa Tecrübesi İçin Her Şey Hazır, Her An Alarm İşaretini Bekleyebiliriz", *Ulus*, 18 Eylül 1939, s. 2.
- "Pasif Müdafaa, Ekiplerde Çalışacak Olan Sekiz Bin Kişi Seçildi", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1939, s. 2.
- "Şehrimizde Gaz Kursları Açılıyor", *Ulus*, 20 Eylül 1939, s. 5
- "Talebeler İçin Kolaylık", *Tan*, 13 Aralık 1939, s. 2.
- "Üniversitede Pasif Korunma Teşkilatı, Bu İşlerle Uğraşmak Üzere Bir Komisyon Faaliyete Geçti", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1939, s. 2.
- "Yakınlarda Pasif Korunma Gece Tatbikatı Yapılacaktır", *Ulus*, 25 Eylül 1939, s. 2
- "Yurdun Birçok Yerlerinde Korunma Siperleri Yapılacak", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 5.
- "Yurdun Her Yerinde Hava Taarruzlarından Korunma Kursları Açılıyor", *Ulus*, 19 Eylül 1939, s. 5.
- "Zehirli Gaz Kursları Faaliyete Geçti", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1939, s. 2.
- FELEK, B., "Şakadan Hava Hücumu", *Tan*, 20 Eylül 1939, s. 3 ve 7.
- KARABULUT, Umur, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Psikolojik Bir Harekâtı: Sahte *Tanin* Nüshaları, *Atatürk Yolu*, C.IV, S.54.
- TOPRAK, Zafer; "Türkiye'de Barış Ortamında Savaş Travması: Hava Taarruzuna Karşı Pasif Korunma", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.163.